

ПРОУЧУВАЊЕ НА ЗБОРОТ. ЛИНГВОДИДАКТИКА

NAČELA ODREĐIVANJA SINONIMA

Jelaska Zrinka

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

The article discusses differences in approaches to synonymes. Various classifications (two, three or more groups), terminology (e.g. total, complete, absolute, partial, descriptive, propositional, near-synonymy) and definitions are briefly analysed, mainly on Croatian examples. Cognitive prototypical theory is applied to different criteria used in most approaches to synonymes up to now. It is shown that differences in forms of synonymes, as well as meaning differences, may exhibit various levels and shapes which contribute to the overall synonymic status of a pair or group in terms of prototypicality or marginality. It seems that (almost) any type of synonymic relations described in literature so far may be included in the concept of synonymes, but with different relationship to the focal members.

1. Uvod

Sinonimija je vrsta značenjskoga odnosa među riječima, jedna od najvažnijih. Sinonimi se obično određuju kao leksičke jedinice koje imaju različite izraze, a podudaran sadržaj. Stručnjim rječnikom može se govoriti o različitim označnicama kojima je označeno isto značenje (Hudeček i dr. 1999). Sinonimi se mogu pojavljivati u paru (npr. *jezikoslovac - lingvist*) ili nizu (npr. *računalo - kompjutor - kompjuter*).

1.1. Podjele sinonima

Različiti jezikoslovci dijele sinonime na različite načine. Podjele se osnivaju na podudarnosti pojedinih dijelova značenja, kako god sama značenja bila određena i nazivana. Naime, značenja se mogu dijeliti dvojučano: na denotativno i konotativno, ili pak na spoznajno (kognitivno), odnosno pojmovno (konceptualno) i asocijativno (koje uključuje društvene, stilističke, dijalektalne i druge primisli). Mogu se dijeliti i trojučano, na tri glavne sastavnice značenja: na designaciju, konotaciju i primjenu (Zgusta 1991), na denotaciju, konotaciju i uporaba (Hudeček i dr. 1999), na opisno (deskriptivno), društveno (socijalno) i izražajno (ekspresivno), odnosno jezično (lingvističko), društveno i afektivno. Tako sinonime neki jezikoslovci dijele na prave i neprave sinonime, odnosno na potpune (kompletne) i nepotpune (nekompletne), pune (totalne) i djelomične (parcijalne), na cjelovite, bezuvjetne (apsolutne) i uvjetne (relativne). Dijele ih i na leksičke i gramatičke, na istokorijenske i raznokorijenske, na opće i pojedinačne (individualne), jednoznačne i višeznačne. S. Težak (1990) spominje padežne i tvorbene, a B. Tafra (2006) spominje i uzualne i okazionalne, što bi mogli biti stalni i povremeni. Drugi autori spominju različite raspodjele sinonima prema različitom broju parametara kao što su dijalekt, registar ili stil (npr. razgovorni, književni, formalni), odnos pošiljatelja i primatelja (pozitivno, neutralno, negativno), kolokacija, konotacija.

U podjelama se pojavljuju i bitne razlike u pristupu samim sinonimima, tj. u njihovoj kategorizaciji. Osim samih naziva pojedinih kategorija (npr. na engleskome *total, complete, absolute, true, exact* ili hrvatski *pravi, puni, potpuni, cjeloviti*) i njihova razjednačavanja, tomu su polazište različite odrednice i granice sinonimije. Navest će se samo neki primjeri, uključujući i samu pojavu sinonimije i sinonime kao jedinice. S. Babić (1966: 232) određuje sinonime kao riječi koje imaju isto, blisko ili vrlo slično značenje s drugom riječju, a različit glasovni sastav pa po tome razlikuje istoznačnice kao jednu, a bliskoznačnice ili sličnoznačnice kao drugu vrstu sinonima. Poslije (1990: 260) istoznačnicama naziva prave sinonime s istim značenjem zamjenjive u svim kontekstima, a bliskoznačnicama neprave sinonime. L. Zgusta (1971, 1991) sinonimijom smatra i

apsolutnu identičnost i veliku sličnost, no ovo prvo naziva sinonimijom, a drugo bliskosinonimijom (engl. *near-synonymy*), tj. sinonimijom u užem smislu riječi. J. Lyons (1992: 148-149) razlikuje potpune (eng. *completely*) sinonime koji se pojavljuju u određenim kontekstima (u drugim kontekstima te iste riječi nisu sinonimi) od cjelovitih (engl. *absolute*) koji bi zahtijevali istu raspodjelu i isto značenje u svim kontekstima i značenjskim sastojnicama. M. Samardžija (1995) sinonime dijeli na istoznačnice i bliskoznačnice prema načelu zamjenjivosti u kontekstu, a na općejezične ili samostalne i kontekstualne prema prepoznatljivost u kontekstu. A. Cruse (2000: 156-161) određuje tri stupnja sinonimije: cjelovitu (apsolutnu), propozicijsku i i bliskoznačnu.

U hrvatskoj se jezikoslovnoj literaturi prihvatila osnovna podjela sinonima na istoznačne i bliskoznačne (npr. Težak-Babić 1992, Samardžija 1995, Hudeček i dr. 2001). Pri tome se *istoznačnicama* naziva podskupina sinonima međusobno zamjenjivih u svim kontekstima (npr. *ljekarna - apoteka, sustav - sistem*), s potpunim podudaranjem sadržaja (značenja). *Bliskoznačnicama* se nazivaju riječi među kojima postoji razlika u jednoj od značenjskih sastavnica koje su međusobno zamjenjive samo u nekim kontekstima ili riječi različita opsega sadržaja. No, u odnosu na hrvatske nazive koji se odnose na sinonime i njima bliske pojmove ima i drugih mišljenja. J. Silić (1998:174) određuje sinonime kao riječi koje su sinonimne i izvan konteksta, ali nisu zamjenjive u istome kontekstu, nego u različitim kontekstima, po vremenu, prostoru, kulturi, civilizaciji, naciji, konfesiji, politici itd. (Silić 2006: 128). Umjesto para *istoznačnice* (pravi sinonimi) i *sličnoznačnice* (nepravi sinonimi) predlaže niz: *istoznačnice* (duplete), *inačice* (varijante) i *sličnoznačnice* (sinonimi). *Duplete* su riječi različita izraza i istoga sadržaja koje se mogu zamijeniti u istome kontekstu, a varijante riječi istoga sadržaja i djelomično različita izraza, npr. hrvatski *spasitelj* i *spasilac*.

Neki se jezikoslovci ne slažu da su drugi članovi u navedenim parovima (tzv. nepravi, nepotpuni, relativni, djelomični) uopće sinonimi. B. Tafra (2006: 223) smatra da ne postoje nepotpuni i nepravi sinonimi, time ni bliskoznačni jer logički gledano istost ne može biti nepravda. Određuje sinonime kao riječi istoga denotativnoga značenja, zamjenjive u svim ili gotovo svim kontekstima, čija se nerazlikovna semantička obilježja mogu neutralizirati, koje pripadaju istomu jeziku. S obzirom na rastezljivost opsega pojma bliskosti autorica (2003) smatra da taj kriterij treba isključiti iz određivanja granica sinonimije ili jasno odrediti kriterije.

1.2. Osnovne postavke

U ovome se radu polazi od pretpostavke da dvije jedinice ne moraju nužno imati posve isto značenje kako bi se smatrale sinonimima, tj. ne moraju biti zamjenjive u svim kontekstima (npr. Crystal 2003). Dovoljno je da omogućuju izbor u nekim kontekstima koji nema nikakvu posljedicu po značenje rečenice kao cjeline. Isto tako nije nužno ni da im je konotacija ista. Većina se lingvista slaže da ne postoje dvije riječi koje bi imale iste sve dijelove značenja, odnosno istu raspodjelu, čestotu, konotacije ili stil, odnosno izazivale isti dojam u primatelja (McArthur 1998: 595), k tomu i sve značenjske inačice, kod višeznačnih (polisemnih) riječi. Kad bi sinonimi uključivali potpuno isto značenje, bili bi relativno nezanimljivi, ne samo zato što bi bili izuzetno rijetki. Zanimljivi su upravo po tome što su im semantičke jednakosti primjetljivije nego razlike (Cruse 2000: 156). Stoga bi se moglo reći da sinonimi imaju isto obavezno jezgreno značenje, isti smisao (Hurford i Heasley 1983). Isto značenje uključuje međusobnu obuhvatnost, pa značenje rečenice *Pero je Xs1* uključuje značenje rečenice sa sinonimnom inačicom *Pero je Xs2* i obratno.

2. Razlike među sinonimijom i drugim odnosima

Raslojenost članova koji se mogu smatrati sinonimima, odnosno koji mogu ulaziti u sinonimne odnose počinje od obaju dijelova osnovne odrednice: različitoga izraza i istoga značenja. U nastavku teksta pokazat će se kako se brojne razlike među jezikoslovnim pristupima sinonimima mogu razumjeti kada se na njih primijeni načelo prototipnoga teorijskoga odnosa. Tako su neki jezikoslovci pristupili u drugim značenjskim odnosima (npr. Cruse 1994) ili u primjeni kontekstualnoga pristupa na biblijski tekst (Iv 21, 15-17) sa sinonimima *voljeti* i *ljubiti* (Jelaska 2007). Kao i kod drugih leksičkih odnosa, tako i u sinonimiji postoje tipični i netipični primjeri,

odnosno prototipni i oni koji po nečemu nisu prototipni. U rubnim primjerima sinonime se može zamjenjivati s drugim leksičkim odnosima. Može se dogoditi da je sinonimni član istovremeno i član nekih drugih odnosa.

2.1. Sinonimi i riječi istoga podrijetla

Slične riječi istoga podrijetla čine zasebnu (pot)kategoriju sličnih riječi. Uglavnom im je zajedničko podrijetlo povijesno. Uslijed promjena riječi mogu imati više ili manje prepoznatljivo zajedničko podrijetlo, a značenje im može biti isto, slično ili različito značenje. Nazivaju se *srodnice* (Cvikić 2004). Srodnice mogu pripadati jednome jeziku i različitim jezicima (npr. talijanski *padre* i francuski *pere*), dakle biti jednojezične ili međujezične. Danas se međujezične sve više proučavaju, posebno u srodnim jezicima (engl. *cognates*, iako taj naziv pokriva različita značenja), što je povezano i sa sve većom važnošću učenja različitih jezika.

Prototipne bi srodnice bile riječi iste vrste, iste tvorbene porodice koje imaju i izrazne i značenjske sličnosti. Rubne mogu biti i neprepoznatljiva izraza uslijed brojnih promjena, iako potječu od istoga korijena i imaju određene značenjske sličnostima, npr. hrvatske boje *crvena* i *grimiz* koje su arapskoga podrijetla prema sanskrtskome *krmi-*. Mogu biti i jednakoga ili sličnoga izraza, a različita sadržaja, kao *laska* u hrvatskome i *laska* u slovačkome, gdje znači *ljubav*. Dakle, među srodnicama ima i sinonimije, ali i drugih odnosa.

Kada se u jednome jeziku nađu riječi istoga podrijetla i značenja, koje je jako malo razlikuju izrazom, pitanje je bi li se nazvale srodnicama ili inačicama. Tako je npr. s hrvatskim riječima *šport* i *sport*. Podrijetlo im je engleska riječ *sport*, a u hrvatski su ušle posrednim i izravnim posuđivanjem, u različito doba.

4. Sinonimi i istokorijenske riječi

Jezikoslovci se razlikuju i po tome kako pristupaju istokorijenskim riječima istoga značenja. U njima se razlikuju leksička i gramatička sinonimija. Leksička je prototipna, gramatička rubnija. No i unutar njih prisutno je raslojavanje.

4.1. Leksički sinonimi

Leksičkim je sinonimima zajedničko tvorbeno podrijetlo, npr. *svladati* i *savladati*, *odebeo* i *podebeo*, *udana* i *udata*. Neki ih smatraju tvorbenim sinonimnim oblicima (Težak 1990). Drugi ih smatraju tvorbenim dubletama koje su dvije leksičke jedinice, dakle istokorijenskim sinonimima, najčvršćim potvrdnim odgovorom u sporenjima ima li uopće sinonima, tj. istoznačnica (Tafra 2003). Treći ih uopće ne smatraju sinonimima nego smatraju inačicama (varijantama) jedne leksičke jedinice.

Neke od spomenutih riječi mogle bi se svrstati među fonološke sinonime ili inačice, npr. *dosad* i *dosada*, *kad* i *kada*, *'pravopis* i *pra 'vopis*. Druge bi se mogle svrstati među morfološke sinonime ili inačice, npr. *udana* i *udata*, *promjenljiv* i *promjenjiv*. Treće bi se mogli svrstati među tvorbene sinonime ili inačice, npr. *slušatelj* i *slušalac*. Tako npr. B. Petrović (2004: 125) navodi da je teško "razlučiti pripadaju li *poštovati* i *poštivati* varijantama ili sinonimima". Prototipni bi leksički sinonimi unutar istokorijenskih bili tvorbeni, prefiksalni uglavnom prototipnijih od sufiksanih. Najrubniji bi bili fonološki.

4.1. Gramatički sinonimi

Neki jezikoslovci govore o leksičkoj i gramatičkoj sinonimiji, gdje je očito ključni kriterij značenjski ili semantički odnos. I među oblicima promjenljivih riječi ima onih koji isto znače, npr. *jednoga* i *jednog*, *gibam* i *gibljem*, a najčešće se nazivaju inačicama. Budući da morfologija svakako pripada u gramatičke odnose, a katkada i fonologija, prethodni bi se primjeri mogli smatrati i gramatičkim sinonimima, bar u širem smislu. S. Težak (1990) spominje sinonimne padežne oblike kao što su *komu* i *kome*, *lakog* i *lakoga*.

Drugi pak jezikoslovci smatraju da se u raščlambi leksičkih odnosa u obzir trebaju uzimati samo osnovni, tzv. kanonski oblici riječi. Tako B. Tafra (2003) izričito kaže da u leksički odnos ne stupaju oblici (zato su iz raznoznačja isključeni primjeri tipa *oči* i *oka* te *listovi* i *lišće*).

Među gramatičkim bi sinonimima bili prototipniji izrazno različiti, poput *gibam* i *gibljem*, *mladošću* i *mladosti* od sličnijih poput *jednakog* i *jednakoga*, ali malu ulogu može igrati i dužina riječi (zbog prepoznatljivosti), pa su *košću* i *kosti* bliže prototipu od *mladošću* i *mladosti*, iako su promjene jednake.

5. Sinonimi i druge slične riječi

Neke riječi imaju slične izraze, ali različito značenje. Iako izrazi mogu biti tek donekle različiti, a značenje može imati (dovoljno) zajedničkih obilježja, npr. *ostvarenost* 'svojestvo koje se ostvarilo' i *ostvarivost* 'svojestvo koje se može ostvariti', kod takvih je riječi bitna upravo razlika u značenju. Takve se riječi nazivaju paronimima. One nisu sinonimi, iako u pojedinim kontekstima to mogu biti (pa bi bile uvjetni, povremeni ili kontekstualni sinonimi). Paronimi su važni u ovladavanju i vladanju jezikom, i materinskim i stranim jer često izazivaju zabune budući da ih zbog izraznih sličnosti govornici zamjenjuju.

Neki autori paronimima smatraju izrazno slične riječi, bez obzira na njihovo podrijetlo, npr. hrvatske riječi *afektivno* i *efektivno*, ili francuske *amour* 'ljubav' i *amer* 'gorčina; žuč'. Drugi misle da paronimi mogu biti samo riječi izvedene iz istoga korijena (npr. Crystal 2003), odnosno iste tvorbene porodice, iste vrste riječi i istoga semantičkoga razreda (Tafra 2003), npr. *nesnosan* i *nesnošljiv*, *mesni* i *mesnat*. Takvi se paronimi od istokorijenskih sinonima razlikuju samo u jednome – imaju različita značenja, dok sinonimi imaju isto. Drugim riječima, bez obzira na ista, jednaka i slična značenjska obilježja, za odnos među paronimima važna je upravo razlika u značenju, dok je za odnos među sinonimima važno značenjski zajedničko.

6. Mreža sinonimnih odnosa

Da bi se povezala tako različita, često i suprotna stajališta o tome što su to sinonimi ili istoznačnice, dobro je izlučiti načela po kojima se oni pojavljuju, odnosno promatraju. Ako se sinonimima pristupi u skladu s načelima kognitivne lingvistike, razlike u pristupima sinonimima mogu postati jasnije. Sinonimi se stoga u nastavku teksta dijele na nekoliko skupina, ali se i pokazuju kako se razlikuju prema još nekim načelima.

Početna su točka prototipni sinonimi – pravi, potpuni, cjeloviti (apsolutni, totalni) sinonimi. Prototipni bi sinonimi bili zamjenjivi u svim kontekstima, ne samo značenjski, nego i uporabno, čak i stilski. Takva je istoznačnost u jezicima vrlo rijetka pojava, ali se može pojaviti kao prolazna faza odnosa dvaju ili nekoliko riječi, npr. u zamjenjivanju riječi stranoga podrijetla domaćom, u nazivnim inačicama. To ističe većina lingvista koji se bave sinonimima. Za prototipni član nije bitno koliko se često pojavljuje, nego to što je središnji član kategorije. Oko njega, a to su u kategoriji sinonima doslovne istoznačnice, dalje se šire sinonimni značenjski odnosi koji su po različitim načelima povezani s njom.

6.1. Izrazne razlike

Sinonimi zbog različita izraza imaju očite razlike. No različitost izraza može se protezati od jedne prozodijske (npr. *jed'noznačno* i *'jednoznačno*, *brza* i *brza:*), grafičke (npr. *on* i *On*), glasovne (npr. *plaća* i *plata*) ili morfemske razlike (npr. *nadmoćan* i *premoćan*) do razlike u broju članova (npr. *plavokos* i *žute kose*, *dobronamjeran* i *dobre namjere*, *limun-žuta* i *limunasta* ili jednočlana riječ prema višječlanome frazemu: *posvuda* prema *od nemila do nedraga*).

Prototipne izrazne razlike uključuju različit korijen riječi, npr. *nadmen* i *ohol*. To znači da su riječi s potpuno različitim izrazom najbolji ili središnji članovi kategorije sinonima. Manje prototipne uključuju različite osnove riječi istoga korijena, npr. *dobar* i *dobrostitv*. Još rubnije izrazne razlike uključuju različite dometke ili završetke istoga korijena, npr. *plavkast*, *plavičast*) ili čak iste osnove, npr. *bljedunjav* i *bljedunast*; *bjelušast*, *bjeluškast*, posebno *bjelušav* i *bjelušan*). Neke od rubnijih članova s različitim završecima ne nazivaju svi autori sinonimima, nekima su to inačice, npr. *bjelasav* i *bjelasast* ili tek kontekstualni sinonimi, a kada im se različitost ističe ulaze u posve drugu vrstu odnosa – paronimiju.

6.2. Značenjske razlike

Istost, jednakost, bliskost i sličnosti mogu se različito tumačiti. Isto se značenje može zahtijevati samo na jednoj semantičkoj razini ili na svima. Jednakost pretpostavlja dvije jedinice. Bliskost može uključivati jedinice koje imaju nekoliko ili jako mnogo zajedničkih obilježja. Sličnost može biti posve slučajna. Stoga iste primjere neki autori smatraju sinonimima, drugi ih obilježavaju kao članove u drugim odnosima.

Hrvatske izraze bliskoznačnica i sličnoznačnica nije jednostavno razlikovati. Blizak je prototipno prostorani odnos. Prijenosom se bliskost odnosi na ono što je povezano, privezano uz nešto drugo. Dvije istoznačne riječi odnose se na isti pojam. Dvije bliskoznačne riječi odnose se na blizak (privezan) pojam ili isti pojam promatran s bliskoga stajališta. Sličnost se prototipno odnosi na ono što ima (ob)lik kao i nešto drugo, dakle nije isto ni blisko, nego podsjeća, slični. Oblična sličnost nije preduvjet bliskoznačnosti, čak i kada su pojmovi značenjski povezani, npr. poput prodređenica *grlica* i *golubica*. Oblično slične riječi slična značenja poglavito razlikuju ili suprotstavljaju pojmove koje označuju, dok oblično različite riječi bliska značenja poglavito pokazuju sličnost pojmova koje označuju. No, njihova je različitost, koja je u drugome planu, bitno razlikovno obilježje u nekim kontekstima. Osim istoznačnosti, bliskoznačnice su načinjene i od raznoznačnosti.

Bliskoznačnice se od istoznačnica načelno jasno razlikuju, iako nije uvijek lako odlučiti je li u konkretnome primjeru par istoznačan ili bliskoznačan. Bliskoznačnice mogu označavati susjedstvo na ljestvici (Cruse 2000: 160), tj. susjedni stupanj (npr. *velik* : *golem*, *tužan* : *žalostan*); vidsku razliku (npr. *tišina* : *šutnja* - stanje prema djelatnosti), različitu prototipnu usmjerenost (npr. *spretan* prototipno tjelesno, *sposoban* prototipno umno i djelatno); ali i različiti stupanj u glagolskoj radnji (npr. *smijuljiti se* - *hihotati* - *čerekatiti se*, iako su tu prisutne i druge afektivne razlike). U hrvatskome jednakoznačnost nije iskorištena kao naziv.

6.3. Idiomske razlike

Neki autori sinonimnim parovima ili nizovima smatraju i raznovremene i raznonarječne riječi, tj. riječi koje pripadaju raznim povijesnim razdobljima (možda i samo naraštajnim) i različitim dijalektima. Drugim riječima, među sinonime uključuju i riječi

- koje pripadaju jednome idiomu samo dijakronijski (npr. *iže* i *koi*);
- riječi koje pripadaju različitim dijalektima (npr. *šumpreša*, *utija*, *pegla*);
- riječi koje pripadaju različitim stilovima (npr. *furati* i *hodati*).

Tako npr. M. Samardžija (1995) navodi da *magarac*, *osel* (*i osal*), *tovar*, *kenjac* čine sinonimni niz. Drugi sinonimiju strože shvaćaju. B. Petrović (2005) navodi hrvatskoga jezikoslovca V. Pacela kao autora koji je još 1867. razlikovao izonime koji se rabe u jednom te istom narodu poput *hiža* i *kuća* od sinonima koji se rabe u obrazovanome govoru. B. Tafra (2003) nudi vrlo strogu podjelu, smatra da leksičke jedinice koje bi mogle biti sinonimi moraju pripadati istome idiomu u sinkronijskome presjeku i istoj vrsti riječi. To bi značilo da frazemi ne mogu biti sinonimi jednočlanim riječima, poput *dati petama vjetra* i *pobjeći*.

Očito je da su u odnosu na zatupljene idiome prototipni sinonimi jedinice koje pripadaju jednome idiomu i vremenski, i prostorno, i kulturno, i narodnosno, i vjerski, i politički, i dobnost i na svaki drugi način. Manje su prototipni sinonimi koji se razlikuju po jednome, rubniji oni koji se razlikuju po više načela. U tome nisu važne samo brojke jer su neke od tih mogućih razlika manje, druge više važne. Npr. bliže su prototipu sinonimi koji pripadaju hrvatskomu standardnomu jeziku u proteklome desetljeću i danas nego oni koji danas pripadaju hrvatskomu standardnomu jeziku i nekome od njegovih dijalekata.

Kako se provjerava sinonimnost jedinica različitih idioma? Ako se kao načelo uvede logičnost, dovoljno je provjeriti odnose li se uvjeti istinitosti ili neistinitosti na sinonimne članove. Drugim riječima, uporaba jednoga sinonima u rečenici pretpostavlja da je i rečenica sa sinonimnim parom jednako istinita, npr. *Ugađao je glasovir znači* i *Ugađao je klavir* i *Uštimavao je klavir*. Iako je glagol *uštimavati* u rečenici *Uštimavao je glasovir* manje prihvatljiv, što znači da *ugađati* i *uštimavati* nisu potpuni sinonimi, tj. istoznačnice, obje su jednako istinite. Ako se takva dva

sinonima povežu sastavnim veznikom, dobiva se tautologija: *Ugađao je i uštimavao klavir, Ugađao je klavir i glasovir*. Ako ih se suprotstavi, dobije se kontradikcija: *Ugađao je klavir, ali ne glasovir* ili *Ugađao je glasovir, ali ga nije uštimavao*.

Sinonimi koji pripadaju jednomu jeziku (npr. hrvatskomu) mogli bi se nazvati unutarnji sinonimi, a oni koji pripadaju različitim jezicima (npr. hrvatskomu i slovačkomu) vanjski sinonimi.

6.3.1. Unutarnji sinonimi

Unutarnji sinonimi pripadaju jednomu jeziku, no mogu pripadati jednome idiomu ili različitim idiomima. Prototipni unutarnji sinonimi pripadaju jednomu idiomu, npr. standardnom hrvatskomu jeziku. Ti jednoidiomatski sinonimi često pripadaju njegovim dvama izrazima, govornome i pisanome (npr. *kutlača* i *zaimača*), svakodnevnijemu i biranijemu (npr. *podrijetlo* i *porijeklo*), širemu ili užemu (npr. *smesti se* i *zbuniti se*).

Druga vrsta unutarnjih sinonima pripada dvama idiomima istoga jezika ili nekolicini njih. Ti raznoidiomatski sinonimi pripadaju npr. standardu i dijalektu (npr. *rajčica*, *paradajz*, *poma*, *pomidora*, *pomador*), jednome i drugome dijalektu (npr. *osel*, *tovar*, *kenjac*), standardu i žargonu (npr. *ljubakati se* i *brijati*).

Raznoidiomatski se sinonimi nazivaju i dodirnama ili kontaktnim sinonimima. Prema narodnosnome je načelu spomenuti V. Pacel dodirne sinonime nazvao *izonimima* (prema Petrović 2004: 122). Korisno je da je čak uporabio poseban naziv za njih. No vjerojatno ne bi bilo dobro poslužiti se tim izrazom jer iznomeni danas označavaju i neke druge odnose.

6.3.2. Vanjski sinonimi

U dvojezičnim i višejezičnim rječnicima redovito se nalaze prijevodi jedne riječi. O njima se rijetko promišlja kao sinonimima, što se vidi i po nazivlju: nazivaju se i *istovrjednice* ili *ekvivalenti*. No činjenica je da se u uspoređivanju prijevoda na drugi jezik govori o istoznačnicama, pravim istoznačnicama, djelomičnim, nepotpunim, nepravim i slično, odnosno propituje se imaju li te riječi isto ili dovoljno blisko značenje.

K tomu su kod dvojezičnih ljudi često takve riječi u sinonimnom odnosu. U njihovu međujeziku svakako. Stoga bi se one mogle nazvati i vanjskim sinonimima, koji su svakako rubni članovi kategorije sinonima, ako joj uopće pripadaju.

6.4. Uporaba

Jedno je načelo razlika u uporabi. Neki se član para ili niza rabi rjeđe. Neki se rabi uglavnom (ili samo) u određenim slučajevima. Načelo uporabe može biti društveno (npr. uporaba *tisuća* i *hiljada*, *sustav* i *sistem*), kolokacijsko (npr. *postupno* i *postepeno* koje je u mnogo značenja zamjenjivo, no u *postupno* i *postepeno ošišati* nije). Uz sve druge uvjete iste prototipniji su sinonimi češće rabljeni te oni koji su što šire rabljeni. Rubniji su oni koji se rjeđe rabe. Još su rubniji se jedan član znatno rjeđe rabi.

6.5. Konotacija

Sinonimima je zajedničko obilježje što upućuju na isti sadržaj. Ostale značenjske sastavnice mogu ili ne moraju biti iste, tj. konotacija može biti različita. Jasno je da su prototipniji oni koji imaju istu konotaciju. Konotacijske razlike imaju npr. pridjevi *mršav* i *žgoljav* koji znače isto, ali je *mršav* neutralno, a *žgoljav* lagano pogrdno. Općenitije konotacijske razlike poput pozitivno, neutralno i negativno prototipnije su od pojedinačnih, posebnijih.

6.4. Cjelovitost

Potpuni ili cjeloviti bi sinonimi bili zamjenjivi u svim značenjima, što se odnosi i na višeznačne riječi. U strogome smislu te riječi potpuni bi sinonimi uključivali sve značenjske inačice dvaju višeznačnih leksema, i sve dijelove njihova značenja. No kao što je rečeno, takvi su sinonimi rijetki, ako uopće postoje. No oni su prototipni.

Češći je slučaj da je neka riječ sinonim drugoj u jednome značenju, ali ne i u drugome. Npr.

tako je s glagolima *prebirati* i *pregledavati*: *Prebirao je knjige po temama* i *Pregledavao je knjige po temama*, ali ne i *Pregledavao je bolesnike po redu* i **Prebirao je bolesnike po redu*. Takvi su djelomični sinonimi, dakle dva ili nekoliko leksema koji imaju jedno zajedničku značenjsku inačicu. I riječi koje imaju isto opisno značenje, ali različito društveno ili izražajno mogu se smatrati djelomičnim sinonimima. Oni su rubniji sinonimi.

6.5. Kontekst

Istraživanja su pokazala važnost konteksta u određivanju sinonimnoga odnosa među leksičkim jedinicama (Crystal 2003). Kontekstualni pristup odredio bi potpune sinonime kao jedinice koje su iste u svim kontekstima, tj. koje su jednako prihvatljive ili neprihvatljive u istome kontekstu. Ovaj vrlo strog zahtjev, jedan od razloga zašto se malo jedinica smatra pravim sinonimima, donekle se preklapa s prethodnim. Izvankontekstualni sinonimi prototipniji su od onih koji su takvi samo u određenome kontekstu. Posve su rubni oni koji su samo u određenome kontekstu jednoga proizvođača poruke i to u jednome tekstu, npr. u jednoj knjizi nekoga pisca.

7. Zaključak

U radu je pokazano kako se pomoću kognitivne prototipne teorije mogu objasniti različiti pristupi sinonimima. U prototipnome pristupu i nije toliko važno postoje li doista cjeloviti i potpuni sinonimi, a ako postoje, koliko su česti. Zahtjev za istim značenjem i različitim izrazom ostvaruje se u pojmu prototipnoga sinonima. Isto značenje objedinjuje sve vrste značenja, uključujući i uporabna. Različiti izraz objedinjuje sve vrste razlika, uključujući i najmanje. Pri tome najmanje izrazne razlike mogu članove svrstati samo u inačice, a istaknute značenjske razlike u paronime, sličnoznačnice ili jednostavno raznoznačnice.

Sinonimija bi se mogla odrediti i kao značenjski odnos riječi koje imaju spoj značenjski istoga i izrazno različitoga. Moglo bi se reći i da su istoznačnice i bliskoznačnice krajnje točke niza koji počinje od središnjega prototipnoga člana do rubnoga člana kategorije sinonima između kojih se smještaju svi drugi članovi. Oba ta elementa sinonimnoga odnosa, izraz i značenje, dopuštaju najrazličitije stupnjeve koji svojim spojevima pokrivaju najrazličitije članove.

Literatura

- Babić S.* Jezik / S. Babić. Zagreb: Školska knjiga, 1966.
- Babić S.* Jezikoslovna čitanka / S. Babić. Zagreb: Globus, 1990.
- Cruse A.* Prototype theory and lexical relations / A. Cruse // Rivista di Linguistica 6.2, 1994. S. 167-188.
- Cruse A.* Meaning in language / A. Cruse // Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Crystal D.* A Dictionary of Linguistics & Phonetics / D. Crystal. Oxford: Blackwell Publishing 2003.
- Cvikić L.* Rječnik u drugome jeziku: vrste leksičkoga znanja i njihovo mjerenje s osvrtom na hrvatski, kvalifikacijski doktorski rad / L. Cvikić. Zagreb: Filozofski fakultet, 2004.
- Hudeček L. et al.* Hrvatski jezik IV, Udžbenik za IV. razred gimnazije / L. Hudeček, M. Mihaljević, J. Pilić. Zagreb: Profil, 2001.
- Hurford J. R. et al.* Semantics: a coursebook / J. R. Hurford, B. Heasley. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Jelaska Z.* Ljubiš li me? Ti znaš da te volim: Kontekstualnim pristupom do raznoznačja sinonima / Z. Jelaska // Zbornik u čast 80. rođendana S. Babića. Slavonski Brod: Matica hrvatska (u tisku), 2007.
- Lyons J.* Language and Linguistics: an introduction / J. Lyons. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- McArthur T.* Concise companion to the English Language / T. McArthur // Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Petrović B.* Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku / B. Petrović. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2005.
- Samardžija M.* Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika, udžbenik za 4. razred gimnazije / M. Samardžija. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Silić J.* Leksik i norma / J. Silić // Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 1998. 32. S. 169–175.
- Silić J.* Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika / J. Silić. Zagreb: Disput, 2006.
- Tafra B.* Leksičke pogreške zbog sličnosti, Govor, 2003. XX 1/2. S.431-438.
- Tafra B.* Od riječi do rječnika / B. Tafra. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
- Težak S.* Hrvatski naš svagda(š)nji / S. Težak. Zagreb: Školske novine, 1990.
- Težak S. et al.* Gramatika hrvatskoga jezika / S. Težak, S. Babić. Zagreb: Školska knjiga, 1990; 1992.
- Zgusta L.* Manual of Lexicography / L. Zgusta. Den Haag: Mouton, 1971.
- Zgusta L.* Priručnik leksikografije / L. Zgusta. Sarajevo: Svjetlost, 1991.